

БІОЛОГІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНОСТІ

У статті проведено аналіз наукових досліджень з проблеми формування особистості у філософській, психолого-педагогічній науках; виокремлено біологічні та соціальні чинники, які впливають на розвиток обдарованості. Визначено, що аналіз сучасних психолого-педагогічних досліджень проблеми обдарованості дозволяє стверджувати, що процес розвитку особистості детермінується впливом трьох основних чинників: спадковості (біологічний), середовища та виховання (соціальний).

Освіта ХХІ століття – це освіта гуманістична. Її основою є становлення і розвиток самодостатньої особистості, готової до самореалізації виявлених обдарувань у соціумі, яка вміє вирішувати складні завдання в різних видах діяльності. Аксиомою стало твердження про те, що природні здібності і обдарування є в кожній людині. На певному етапі викладачам, колективам вищих навчальних закладів, батькам їх варто коригувати, розвивати та формувати.

Тому, при дослідженні проблеми обдарованості великого значення набуває питання про роль біологічних і соціальних чинників у розвитку та формуванні обдарованості.

Метою статті є проведення аналізу наукових досліджень з проблеми формування особистості у філософській, психолого-педагогічній науці; визначення чинників, які впливають на розвиток обдарованості.

Вперше чинники формування людини стають предметом філософсько-педагогічних досліджень у ХVІІ ст. У цей час народжується наукова педагогіка, засновником якої був Я. А. Коменський.

Великий дидакт впевнений, що те, "якими діти народжуються, ні від кого не залежить, але щоб вони стали добрими, завдяки вихованню, залежить від нас". Далі він пише, що "як би не відрізнялися люди один від одного за здібностями, всі вони володіють однією й тією ж людською природою, мають одні й ті ж самі органи". Я. А. Коменський був впевнений у тому, що всі діти мають навчатися у школі разом, де "тупіші перемішувалися б із більш розумними, повільніші з більш швидкими, вперті зі слухняними і вчилися б за одними і тими ж правилами й прикладами доти, доки вони потребуватимуть керівництва. А після закінчення школи нехай кожен пізнає і засвоює науки з тією швидкістю, з якою він може" [1: 108].

Отже, він виходив з ідеї про природну рівність людей і наявність у них природних дарувань, яким потрібен розвиток. Виховання та освіта, за Я. А. Коменським, як раз і повинні сприяти удосконаленню людської природи.

На багатоаспектність і складність проблеми чинників розвитку особистості вказував Дж. Локк. У своєму філософсько-педагогічному творі "Про управління розумом" автор визнавав наявність різних природних здібностей у людей. Важливими засобами їх розвитку вважав вправи та досвід. "Ми народжуємося на світ із здібностями та силами, які дозволяють майже усе, – писав з цього приводу Дж. Локк, – але тільки вправи можуть дати нам вміння та мистецтво вести нас до досконалості". За вихованням Дж. Локк залишає вирішальну роль; воно долає і вплив спадковості, і вплив середовища, адже середовище і спадковість – це чинники пасивні, а виховання – визначальне начало [2: 74]. Справжня освіта та виховання, на думку філософа, повинні розвивати розум.

Значення соціального середовища як чинника формування особистості підкреслював Д. Толанд. На його думку, жодна людина не може жити без допомоги інших людей. Д. Толанд вірив у могутність освіти та виховання, пропонував надати усім людям однакові можливості для навчання, спілкування, мандрівок.

Французький філософ Ж. О. Ламетрі вважав, що чинниками, які впливають на формування людини є її природна організація, клімат, соціальне середовище та виховання. На думку філософа, велике значення у людському становленні належить природі. Ж. О. Ламетрі був одним із небагатьох філософів, які думали, що на розвиток особистості впливає клімат: він може поліпшити свою породу чи виродитися.

Співвідношення чинників формування особистості викликало полеміку французьких філософів К. А. Гельвеція та Д. Дідро. У книзі "Про розум", К. А. Гельвецій з'ясував, що може зробити для розвитку розуму природа та виховання. Природу він розглядав як силу, що подарувала людині усі почуття. Різниця у природній організації людей полягає у різній організації органів чуття. Більш тонкі почуття можуть впливати не на розум, а на його рід і зробити одну людину ботаніком, а іншу – істориком. Філософ пояснює різний рівень розумових здібностей причиною духовного порядку, ця причина полягає у вихованні. Підсумком роздумів філософа на цю тему є відомий вислів: "Тому, що ми є, ми зобов'язані вихованню".

Серед інших чинників К. А. Гельвецій виділяє "стихійних вихователів". До них він відносить: клімат, форму правління, політику, бідність чи багатство, друзів людини, книги, які вона читає.

К. А. Гельвецій вважав, що визначальними чинниками розвитку особистості є середовище і виховання. Ці погляди були прогресивними для свого часу, але перебільшували вплив виховання, заперечували роль спадковості у формуванні людини [1: 113].

Д. Дідро піддав сумніву висновки К. А. Гельвеція про те, що різниця між індивідами залежить від виховання. Величезну роль у розвитку особистості мають схильності, яким не можна перешкоджати. Інакше, ви отримуєте посередність. Д. Дідро не згоден з К. А. Гельвецієм з приводу випадковості у формуванні особистості. Випадковість, значення якої переоцінив К. А. Гельвецій, суперечить тезису про всемогутність виховання.

Д. Дідро не визнавав суспільство особливим чинником розвитку особистості. З його точки зору, найдавнішою формою соціального буття людей є "природний стан", коли усі відношення між людьми регулюються тільки природними законами. Тому, Д. Дідро не бачив особливих можливостей суспільства у формуванні людини [2: 76]. Отже, Д. Дідро висловлює думку про те, що "геній передеє вихованню" і у кінцевому рахунку все зводиться до різниці в природній організації людини [1: 114].

Ж. Ж. Русо виокремлював три основних чинника формування особистості: природа, люди та навколишні речі. Природа розвиває здібності та почуття дитини, люди вчать її ними користуватися, а навколишні речі сприяють збагаченню досвіду. Визначним чинником філософ вважав природну організацію. Розмаїтість дарувань створено самою природою, тому є неможливим змінювати характер дитини, придушувати його природні якості. Їх належить розвивати якомога більше. Ж. Ж. Русо був супротивником примуса по відношенню до дитини. Керувати поведінкою дитини він пропонує за допомогою "ярма необхідності", яке є більш суровим, ніж зовнішні правила поведінки. Головне призначення виховання полягає у тому, щоб йти за саморозвитком, а вищим мистецтвом наставника – вміти нічого не робити з дитиною. Ж. Ж. Русо негативно відноситься до можливостей культури та суспільства у формуванні людини, тому що штучні утворення тільки заважають природі людини [2: 76].

Філософ Ф. Вольтер вважав, що людину формує виховання. Однак філософу належить вислів: "Від усякого виховання рятуйся, друже мій, на усіх вітрилах". Звичайно, він ураховував вплив схильності душі, яка залежить від органів тіла. Склад нашої душі, а не наше положення, як стверджував Ф. Вольтер, робить людину щасливою [2: 76].

Видатний німецький філософ І. Кант також розглядав питання чинників формування особистості. Філософ виходив з того, що найважливішим чинником є виховання тому, що людина від природи має лише задатки чесноти, а стати досконалою істотою їй допоможе виховання. Отже, досконалість і чесноту потрібно виховувати. Говорячи про виховання, І. Кант ураховував роздвоєність людини, яка належить одночасно до почуттєво сприйманого світу та до світу "речей самих за себе". Приналежність до першого світу робить її іграшкою зовнішньої причинності, тобто законів природи та суспільства, приналежність до другого забезпечує її волю. Завдання виховання полягає у формуванні людини, яка б у своєму житті керувалася не розумінням зовнішнього порядку, а обов'язком. Саме тому І. Кант у якості міри виховання визначає не порівняння вихованця з іншою людиною, а порівняння з ідеєю: якою повинна бути людина?

Філософи більш пізнього часу тільки уточнювали основні думки своїх видатних попередників, ілюстрували їх багаточисленними прикладами. Світова філософія прийшла до висновку, що головними чинниками, які визначають розвиток особистості, є *природна організація та виховання*. Погляди науковців розділилися щодо впливу на цей процес суспільства, середовища, клімату, уряду, політики думки. Багато філософів стали звертати увагу на те, що процес розвитку залежить від активності самої людини, обсягу та характеру виконуваної діяльності, спрямованої на виховання самого себе [2: 77].

У XIX – XX столітті філософи встановили низку важливих залежностей, які виражали закономірні зв'язки між процесом розвитку та його результатом, причинами, які впливають на ці результати. У вітчизняній педагогіці та психології вагомим результатом у вивченні розвитку особистості досягли П. П. Блонський, Л. С. Виготський, Г. С. Костюк, С. П. Рубінштейн і ін. Дослідникам потрібно було відповісти на питання: чому різні люди досягають різного рівня розвитку, від яких умов залежить цей процес та його результати. Тривалі дослідження дозволили виявити загальну закономірність: розвиток особистості детермінований внутрішніми та зовнішніми чинниками. До внутрішніх умов відносяться генетичні властивості організму. Зовнішні умови – це оточення людини, середовище, в якому вона живе та розвивається. У процесі взаємодії із зовнішнім світом змінюється внутрішня сутність людини, формуються нові взаємовідносини, що, у свою чергу, призводить до чергових змін. І так без кінця. Співвідношення внутрішнього та зовнішнього, об'єктивного та суб'єктивного є різним у різних формах життєдіяльності особистості та на різних етапах її розвитку [2: 78].

Сучасна педагогіка переконливо довела триєдину основу людського розвитку. Встановлено, що процес та результат залежить від трьох основних чинників: спадковості, середовища та виховання [2: 79].

Ідея спадковості, таланту, обдарованості пов'язана, насамперед, з ім'ям англійського антрополога Ф. Гальтона. У книзі "Спадковість таланта. Закони і наслідки" на основі дослідження 977 видатних людей з 300 родин він показав, що геніальність закладена в природі самої людини й зумовлена, насамперед, спадковістю. Для вченого також було очевидним, що на результат розумового розвитку

впливають й інші умови. Науковець встановив, що існують такі професійні групи, які дають більше обдарованих людей, на відмінну від інших. Він зробив загальний висновок, що соціальні переваги мають величезну силу, якщо мова йде про те, щоб піднести людину до положення державного діяча, якого ніколи не досягне людина звичайного походження. Отже, Ф. Гальтон, незважаючи на абсолютизацію спадкоємного фактора, розумів роль середовища і виховання. Але він не звернув увагу на ту обставину, що всі обстежені родини були дворянськими, і з покоління в покоління вони могли створювати сприятливі умови для розвитку здібностей і талантів своїх дітей.

Теоретичні погляди Ф. Гальтона пов'язані з роллю біологічного в розвитку людини – з біологізацією людини, що дотепер, так чи інакше, позначається на вирішенні питання про природу обдарованості.

Протилежної точки зору на природу генія дотримувався німецький вчений В. Оствальд [3]. Він не заперечував ролі спадковості в розвитку інтелектуального потенціалу людини, але вважав, що головна роль належить соціальному середовищу. В. Оствальд установив, що дуже мала частина видатних особистостей походить із простолюдин. Причину він бачив у тому, що вихідці з простого народу занадто низько починали в соціальному плані, щоб досягти особливих висот, їм не вистачало грошей, щоб одержати освіту, сформувати культурний фундамент, вони часто ставали батьками великих людей і переживали успіх своїх синів і дочок, у якому їм було відмовлено.

Проблема рушійних причин розвитку стояла в центрі наукових інтересів Л. С. Виготського [3]. Розглядаючи різні точки зору, що існували в зарубіжній психології, вчений оцінював їх критично. Л. С. Виготський підкреслював, що спадковість не є просто біологічним явищем: від хроматин спадковості ми повинні відрізнити соціальну спадковість умов життя і соціального стану.

Л. С. Виготський вважав, що поєднання біологічної і соціальної спадковості приводить до наукових непорозумінь. Науковець підкреслював, що усунення дуалізму спадковості і середовища в роботах сучасних учених досягається шляхом біологізації соціального, шляхом приведення до загального біологічного знаменника та спадкоємних і соціальних мотивів у розвитку дитини. Ця єдність досягається повним розчиненням соціального в біологічному. Це положення Л. С. Виготського може бути використане при аналізі сучасних натуралістичних теорій розвитку в психології.

Біологічний підхід американської психології виявляється навіть у гуманістичній теорії її основоположника А. Маслоу, який вважав, що вищі, у тому числі, духовні потреби біологічно визначені [3].

Деякі вчені роблять спроби пояснити обдарованість дитини особливостями функціонування його головного мозку. На думку вчених, необхідною умовою продуктивної роботи головного мозку є наявність великого числа синапсів, за допомогою яких нейрони швидко й у великій кількості поєднуються в єдині системи.

Т. Мейснер в огляді літератури по психофізіології обдарованості зазначає, що такі вчені, як І. Куглер, до обов'язкових умов розвитку інтелекту відносять наявність вродженої здатності клітин мозку поєднуватися одна з одною, що зумовлено генетично. У обдарованих людей в корі головного мозку є такі клітинні системи, в яких при генетично зумовленому виборі точок з'єднання з окремими клітинами, розумові процеси можуть протікати в оптимальному режимі. Крім того, наявність у них особливих властивостей пам'яті зумовлено внутрішньоклітинними процесами. Сучасні вчені вважають, що при визначеній генетичній схильності, процес утворення білка в окремих клітинах головного мозку протікає швидко і надійно. Поєднання оптимальних біохімічних процесів з оптимальними процесами об'єднання клітин може дати феномен ранньої обдарованості у визначеній області творчої діяльності.

До речі, в сучасній психології і психофізіології, і зараз ще не виявлена справжня роль вроджених задатків у психічному розвитку людини, формуванні його здібностей. Багато психологів вважають, що у формуванні здібностей велике значення мають вроджені задатки, що характеризують індивідуальні особливості морфології і динаміки нервової системи людини. Ці задатки привертають її до успішного оволодіння тими або іншими здібностями. О. М. Леонт'єв також визнавав їх роль у формуванні здібностей людини. Він вважав, що вроджені задатки й особливості мають велике значення в розумовому, психічному розвитку, однак самі по собі вони не можуть прямо визначити, наскільки успішно буде розвиватися людина, як вона буде вчитися і якими розумовими і моральними якостями буде володіти. О. М. Леонт'єв на основі фактичних даних стверджував, що здібності не закріплюються морфологічно і не зв'язані з існуванням відповідних біологічно наслідуваних мозкових структур.

Таким чином, на думку О. М. Леонт'єва, кожна звичайна людина народжується з мозком, здатним до формування будь-яких здібностей, що історично склалися. Склад змісту і якості здібностей, що можуть формуватися в окремій людині, залежать, з одного боку, від практичних можливостей, що відкриваються їй даним суспільним ладом і даними умовами життя, по присвоєнню й оволодінню досягненнями даної культури, з іншого боку – від характеру соціальної організації індивідуального відтворення цих здібностей. Така організація може бути більш-менш цілеспрямованою, і в цьому випадку у формуванні здібностей даної людини багато чого залежить від рівня й особливостей її навчання і виховання. При цьому вроджені задатки, хоча і мають велике значення, але виступають лише в якості однієї з умов формування здібностей людини.

Починаючи з новаторського дослідження Ф. Гальтона в 1875 році, вивчення близнюків стало одним з основних напрямів дослідження впливу спадковості і навколишнього середовища на психологічний розвиток особистості.

Аналіз сучасних психолого-педагогічних досліджень проблеми обдарованості дозволяє стверджувати, що процес розвитку особистості детермінується впливом трьох основних чинників: спадковості (біологічний), середовища та виховання (соціальний).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонова О. С. Теоретичні та методичні засади навчання педагогічно обдарованих студентів : [монографія] / О. С. Антонова. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 471 с.
2. Леонтьев А. Н. О формировании способностей / Алексей Николаевич Леонтьев // Вопросы психологии. – 1960. – № 1. – С. 7–18.
3. Ларионова Л. И. Особенности развития одаренных детей в условиях современной семьи и коллектива : [монографія] / Людмила Игнатьевна Ларионова. – Иркутск : ИГПУ, 2000. – 141 с.
4. Подласый И. П. Педагогика : [учебник] / И. П. Подласый. – [2-е изд., доп.]. – М. : Издательство Юрайт ; И. Д. Юрайт, 2010. – 574 с.

Матеріал надійшов до редакції 26.09. 2011 р.

Полубоярина И. И. Биологические и социальные факторы развития одаренности.

В статье проводится анализ научных исследований по проблеме формирования личности в философской, психолого-педагогической науках; определяются биологические и социальные факторы, влияющие на развитие одаренности. Определено, что анализ современных психолого-педагогических исследований проблемы одаренности позволяет утверждать, что процесс развития личности обосновывается воздействием трех основных факторов: наследственности (биологический), среды и воспитания (социальный).

Poluboiaryna I. I. The Biological and Social Factors of the Giftedness Development.

The article analyzes the scientific researches concerning the personality's formation in the philosophical, psychological and pedagogical sciences; determines the biological and social factors influencing on the giftedness development. It has been considered that the analysis of the modern psychological and pedagogical researches dealing with the giftedness problem allows to state that the process of the personality's development is grounded on the influence of the three main factors: heritability (biological), environment and education (social).